

ЗМІЄВІ ВАЛИ

1

Місто лежало на березі Чорного моря. У тому самому місці, де дніпрова вода змішується із солоними морськими хвилями та створює великий лиман.

Товстий високий мур і бойові вежі охороняли це поселення, в якому були й довгі вулиці, і просторі будинки з кам'яними подвір'ями.

У верхній частині міста знаходився теменос — храми та вівтарі грецьких богів. Поряд із ним — центральна площа, біля якої розмістились і гімнасій, де жителі займалися атлетичними вправами, і дикастерій — міський суд — де розв'язувалися всі суперечки, і торговельні ряди.

Ім'я цьому місту було Ольвія, тобто «щаслива».

У час, коли сонце схилялося до заходу, торговельні ряди Ольвії ставали порожніми. Хтось із торговців вирушав до північних воріт, щоб піти з міста степом, а ті, хто прибув до Ольвії морем, спускалися вулицею у вигляді сходинок до нижньої частини поселення й прямували до пристані. Там, у своїх човнах, вони й ночували.

Разом із торговцями через східні ворота вийшли на набережну Гано й Малий. Ще вчора вони з товаришами розпродали своє останнє зерно й сьогодні не торгували, а лише проходились містом, розглядаючи його, бо Малий в Ольвії був уперше.

Коло пристані вони зупинилися. Звідсіля було видно храм Аполлона Дельфінія, білі височезні колони якого в променях вечірнього сонця забарвлювались у золоте й рожеве.

Малий дивився на цю красу й слухав плескіт морської хвилі.

— Вам сподобалася Ольвія?

Гано й Малий обернулися на незнайомий голос. Перед ними стояв немолодий грек у довгому хітоні пурпурного кольору.

— Я вже вшосте приїжджаю до вашого міста, — сказав Гано, — і кожного разу воно подобається мені все більше.

— Мені приємно це слухати, — грек задоволено усміхнувся, — бо саме вихідці з мого рідного міста Мілета заснували Ольвію.

— Я чув про це, — увічливо зауважив Гано.

— Розумію, що порушую ваш спокій, — продовжував грек, — і прошу за це вибачення, але мені здається, що я розшукую саме вас. — Він звернувся до Гано. — Ти скіф Гано?

— Не називай нас скіфами! — обурено вигукнув Малий. — Ми — не скіфи!

— Я не думав вас ображати, — високому грекові довелося скластися майже навпід, щоб виявити свою повагу до невеличкого на зріст Малиго.

— Ти не образив нас, — спокійно мовив Гано. — Мій молодший товариш уперше в Ольвії

й не звик ще до того, що нас усюди називають скіфами.

— А ви хіба не скіфи? — грек знизав плечима. — Я вважав, що й над Танаїсом, і над Борисфеном живуть скіфи.

— Над Танаїсом живуть царські сколоти, — Гано завжди з охотою про це розповідав. — Вони володіють Великою Скіфією, до якої належимо й ми. Наші роди живуть над Дніпром, який ви, греки, називаєте Борисфеном. Там жили й наші діди, і наші прадіди. Там стоять наші поселення, там ми сіємо хліб. Сколоти прийшли пізніше нас. До них були племена, які ви називаєте кіммерійцями. Після сколотів прийде, мабуть, ще хтось. А ми як жили, так і будемо жити в наших краях, — Гано посміхнувся. — Єдине, що ти вгадав, те, що я — Гано. І тепер я тебе слухаю.

— Дякую за роз'яснення, — грек чемно вклонився. — Я — Каллісфен, син Каллісфена з міста Мілета. Колись моє рідне місто було найбагатшим у Греції. Тепер воно в занепаді. Я хочу відновити в ньому велику торгівлю. Учора я приїхав до Ольвії, і Агрот, син Діонісія, порадив мені звернутися до тебе.

— Агроту ми засипали зерном усі амфори в його домі, — згадав Гано.

— Я бачив твоє зерно. Воно матиме попит у Мілеті.

— Це зерно вирощує наш рід, — гордовито додав Малий.

— А наступної осені ти знов привезеш його сюди? — поцікавився Каллісфен.

— Якщо Дажбог дасть нам врожаю, — відповів Гано, — якщо провеземо його через Великий

Степ, як провезли цього разу, то буде в Ольвії й наше зерно.

— Тоді я чекатиму вас наступного року в домі Агрота, сина Діонісія, з початку осені. І сподіватимусь, що поведу ваші човни до Мілета.

Вони ще деякий час розмовляли біля моря, і сонце, яке вже щезало за обрієм, зробило їхні тіні довгими й тонкими.

2

Вода з гуркотінням перебігала через каміння, утворюючи невеличкі водоспади. Допливши із низу Дніпра від Ольвії до цього місця, Гано та його товариші зупинили свої човни. Тут починалися дніпрові пороги.

Проплисти порогами так, як по звичайній річці, неможливо: важко провести човни з людьми та крамом поблизу гострих і крутих скель, де вода крутить, піниться й клекоче. І тому човни підганяють до берега.

Люди висаджуються на суходіл, роздягаються, беруть у руки довгі міцні палиці й обережно, аби не вдаритися об каміння, ступають босоніж у воду. І, штовхаючи палицями, хто — в ніс, хто — в середину, хто — в корму, проводять човен через поріг. Роблять це з осторогою, аби нічого не потрощилося між вигинами ріки.

Отак і Гано з товаришами протягнули три свої човни через один поріг, відпочили й попливли до другого, в якому вода булькоче, мов кипить у котлі, і гуде, мов сміється. Перейшли й через нього, а

потім і через третій поріг, де між камінням утворилось озеро із частими шпаркими хвилями.

Наступним був Ненасить — найголовніший серед дніпрових порогів. До нього підпливали вранці й побачили, як вода кидається між скелями, здіймає величезні вали, розбиває їх на безліч блискучих бризок і викручує бездонні вири. І все це шумить, стогне, гримить і труситься — і не чути ні крику птахів, ні голосу людини.

Мовчки пристали до берега. Мовчки розвантажили товар, який везли з Ольвії додому, і потягли землею свої порожні човни-однодеревки. За поріг добралися, коли сонце вже промайнуло на небі найвище місце.

Стомилися. Поскладали біля човнів увесь крам, який несли на плечах, і перш ніж спускатися до води, посідали відпочити. Ось тут і з'явилися кочовики.

Лави вершників ішли одна за одною, слідом котилися повстані кибитки на товстих дерев'яних колесах, потім знову вершники, і знову кибитки. Усе це нагадувало велику змію, яка свого хвоста ще тримала за обрієм, а головою наближалася до Дніпра.

— Це, мабуть, сколоти, — вирішив Малий.

— Схожі. Дуже схожі, — розмірковував Гано. — Але не сколоти.

Попереду, в оточенні охорони, гарцювала на коні молода жінка. Одягнута вона була, як і чоловіки навколо неї, у довгі просторі штани та шкіряну камізельку — лише у світлому волоссі та на одязі виблискували золоті оздобы.

— Це язиги, — здогадався Гано. — Греки їх називають савроматами. Сколоти возять жінок за

собою у возах, а в савроматів жінки воюють, — Гано подивився на своїх товаришів, які вже тримали в руках мечі й бойові сокири, і вирішив. — Ні, не треба. Нас дуже мало. Спробуємо відкупитися.

На землі швидко розстелили полотнину і на ній розклали амфори з вином та оливою, відріз тонкої грецької матерії, стрункий керамічний келих, покритий чорним лаком, і купу ольвійських монет із викарбуваним на них бородатим богом Борисфеном.

Повелителька язигів зупинилася й разом із нею зупинилося все. Поступово почали затихати стукіт копит, скрип возів і людський гомін.

Гано вклонився, мовчки запрошуючи володарку прийняти дарунки. Усе, що лежить перед нею, тепер її.

Жінка посміхалася й розглядала тих, хто стояв поруч із розкладеним на землі добром. Вона дивилася на них, вирішуючи їхню долю.

Гано ледь помітно повів рукою, і на його долоні з'явилася чудова прикраса — браслет із лев'ячими головами.

Жінка голосно засміялася. Сьогодні в неї гарний настрій. Вона повертається додому. Вона повертається зі здобиччю. І цей торговець їй сподобався. Вона залишить йому життя. Цієї осені досить крові.

Гано побачив, як повелителька щось сказала своїм воїнам, ті засміялися разом із нею, залунали викрики, команди, усе одразу засовало: затупцювали, захопіли коні, загомоніли вершники — і армада рушила.

І в цій метушні, серед конячих боків і людських ніг, узутих у м'якенькі шкіряні чобітки,

хтось спритно зняв із долоні в Гано золотий браслет. Хто це був, Гано не помітив, але йому здалося, що на якусь мить він відчув легеньке торкання ніжних жіночих пальців.

3

На дерев'яному причалі стояли озброєні люди. Гано впізнав їх віддаля: всі вони були мешканцями його селища. Але він не пам'ятав, щоб так коли-небудь зустрічали тих, хто повертався з чужих земель. Завжди вибігали діти. Виходили жінки. Чоловіки допомагали розвантажувати човни.

Зараз усе було інакше. Люди зі зброєю стояли й мовчки чекали.

Коли човни пристали, Гано ступив на причал, йому назустріч вийшов його давній товариш Любчик, вони обнялися, і Гано почув те, про що вже й сам здогадався:

— Біда, Гано! Загинуло п'ятдесят три чоловіки. Шість днів тому ми всіх схоронили.

Вони пішли вгору від Дніпра, лісовою дорогою, яка вела до їхнього селища.

— Ми захищалися до останнього, — розповідав Любчик. — Але їх було дуже багато. Вони б ні перед чим не зупинилися. Вони повбивали б і дітей і жінок. І тому ми віддали їм зерно. Усе, що зібрали в цьому році.

— Нічого, — заспокоїв Гано. — З Ольвії ми привезли тканини, вино, посуд. Може, щось і обмінємо на хліб.

Попереду, з обох боків дороги, стояли дві сторожові вежі — геть спалені. Потім Гано побачив частокіл, яким обнесено селище, — він був місцями обвуглений, місцями порубаний мечами та сокирами.

— Хто це був? — напівголосно запитав Гано.

— Язиги. Ними керувала жінка. Я ще не бачив такої злочої.

Вони увійшли до селища. Гано помітив, що зроблено нові ворота, а старі, розтриті, валялися поруч. Деякі будинки були спалені. Комора, де вони тримали зерно, зруйнована. Від кузні залишилося тільки ковадло.

Але люди не сиділи на місці. Обробляли дерева під будівлі. Місили ногами глину. Варили їжу для робітників. Селище оживало.

— А де князь? — Гано пошукав очима.

— Киська поранений. Чекає на тебе.

— Навіщо я йому? — здивувався Гано.

— Він казав, що йому потрібен саме ти, — відповів Любчик і повів Гано до однієї з уцілілих осель. По дорозі згадав:

— Ми розіслали гінців. Киська хоче знати, як там у сусідів. Нам здається, що на всю нашу землю прийшла велика біда.

— Велика, — підтвердив Гано. — Дуже велика. Ми зустріли язигів біля порогів. Я бачив ту жінку. І бачив те військо. Воно йшло повз нас, доки сонце не сховалося за обрієм.

Вузька кімната була заповнена людьми. Коли Гано увійшов, до нього обернулися, але вголос ніхто не привітав. Мовчали.

Князь Киська — дужий і плечистий — простягнувся на дерев'яному лежаківі та, здавалося, займав півкімнати. Голова й груди його

були обв'язані білою полотниною, скрізь яку місцями просоталася кров.

Гано підійшов до князя й тільки тепер побачив, яке в нього зблідле обличчя.

— Ось, Гано, бачиш, помираю, — мовив князь, і Гано почув, що голос його ще зберігає силу й густоту.

— Ти живий, княже.

— Де я живий? Що я вже можу?.. — Князеві не вистачило повітря, і він кілька хвилин віддихувався. — Я багато зробив для всіх нас, а захистити не зумів... Прокляті язиги... Якби все спочатку, я зробив би не так... Вони б у мене запам'ятали...

— Така воєнна вдача, Кисько, — зауважив Гано.

— Не вчи мене розуму. Мовчи та слухай... Я гнав смерть від себе й чекав, коли ти повернешся... Селище спалено й розорено. І тільки ти, Гано, зможеш відбудувати його й мудро всім розпорядитись... Тобі бути князем після мене...

— Дякую, княже. Але що скаже громада?

— Сьогодні ввечері зберемо віче, — кожне слово Киська промовляв із зусиллям. — Доки я живий, прохатиму громаду за тебе... Старійшини мене підтримують...

— Підтримуємо! — відгукнулося в приміщенні.

Гано оглянув присутніх, знову подивився на князя й повторив:

— Я зроблю так, як вирішить громада.

— Ну от і добре... — Киська посміхнувся, пробурмотів: «Якби все спочатку... якби спочатку...», і, втомлений, заплющив очі.